

בית ספר « חדרים מלאי ספרים, בקיאות מבהילה, עמקנות נדירה ודייקנות שאין לה אח ורע

נחבא אל הספרים

הוא היה שם דבר בעולם הספר,
אך מעטים הכירו מקרוב את
החכם והחוקר הירושלמי רבי
שמואל אשכנזי ז"ל שהלך
לעולמו בשבת שעברה. יצחק
פלדמן פגש את החוקר
התורני הרב יחיאל
גולדהבר, ממקורביו
הבודדים של רבי
שמואל, ושמע על
הנער שבקיאותו
הפעימה את
מהרי"ץ דושינסקי,
החוקר שדייקנותו
הפליאה
מלומדים רבים
ואיש הספר
שהיה לאגדה

יצחק פלדמן

צילומים: חיים גולדברג / כיכר השבת

ספר פתוח

השבוע עליתי לביתו של אחד מתלמידיו הקרובים, החוקר התורני הרב יחיאל גולדהבר. סיפרתי לו על ההחמצה שאני ועוד רבים אחרים מרגישים עם הסתלקותו של רבי שמואל. "צר לי לומר לך", הוא הרגיע אותי, "בכל מקרה הוא לא היה מקבל אף אחד. מעטים היו האנשים שהכירו אותו והוא פתח בפניהם את דלתו. הוא בשום אופן לא רצה להתפרסם, בוודאי שלא להתראיין. ולדעתי קצת חבל".

ואיך אתה זכית?

"נישאתי לבתו של האדמו"ר ממטרסדורף הגאון הצדיק רבי בונים יואל טויסיג. רבי שמואל אשכנזי היה מתפלל קבוע אצלו בבית הכנסת בבתי אונגריין. שם נפגשנו".

אבל הוא לא היה חסיד.

"נכון. הוא היה ירושלמי ממוצא הונגרי, ממשפחת דייטש. הוא התגאה תמיד והיה חוזר על זה שוב ושוב שאימא שלו זכתה לשמש את רב ישעיה'לה מקרעסטיר. ההורים שלו עלו ארצה. הוא נולד בירושלים בי"א טבת תרפ"ב, בבתי אונגריין. כבר בגיל 13 הוא התחנך אצל רבי יוסף צבי דושינסקי והיה מאוד קשור אליו. בשלב מסוים הוא עברת את השם שלו מדייטש לאשכנזי".

לעברת שם הייתה תופעה נפוצה מאוד בתל אביב, פחות בבתי אונגריין. במכתבו מיום כב באלול תשו, לדוב שטוק (סדן), כותב רבי שמואל: "שם משפחתי הוא 'דייטש', בעצם, ואני בבואי ל'שוק הסופרים' כניתי את שמי ל'אשכנזי'".

על הקשר המיוחד של הנער הצעיר עם גדול הדור מהרי"ץ דושינסקי, מספר הרב גולדהבר עדות ששמע מפיו. ביום הלווית הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק, ביקש הרב דושינסקי מתלמידו החביב שמואל אשכנזי שייסייע לו להתכונן להלוויה. הוא ביקשו להביא לו את מלבושיו המכובדים ולהבריך את מנעליו. כשהכול היה מוכן הורה לו להזמין מונית. בינתיים נודע הדבר לקנאים שגרו בתי אונגריין. הרב והתלמיד ירדו את גרם המדרגות, והם מבחינים מרחוק בשניים ממפורסמי הקנאים בירושלים מתקרבים אליהם בריצה. השניים התקרבו לרב והחלו לטעון נגדו שאין הוא רשאי להשתתף בהלוויה. הרב החל להתווכח איתם, עד שהתבטא: מני וגמור אצלי לסנוע. אחר נכנסו הרב והתלמיד נכנסו למונית. אחד הקנאים השתטח תחת גלגלי המונית כדי למנוע את הנסיעה. הרב חיכה בפנים כמה דקות ואחר כך הפטיר: "וואס קען איך טאן, איך האב געטאן מיינס". (מה אני יכול לעשות, אני את שלי עשיתי. י.פ.).

מעניין לציין, כשלושה שבועות אחרי ההלוויה ביקר ה'אמרי אמת' מגור את הרב דושינסקי. הם שוחחו בדברי תורה וגם אודות המאורעות בארץ. בין השאר סיפר הרב דושינסקי לאדמו"ר על כוונתו להשתתף בהלוויית הרב קוק ועל תגובת הקנאים. הרבי ששמע את הדברים הפטיר: "הייתם צריכים ללכת רגלי".

"את הסיפור המופלא הזה", מספר הרב גולדהבר, "שמעתי מפיו כמה פעמים ובדיוק באותו נוסח". כמי שעמל בדקדקנות על קוצו של יו"ד בכל מאמר או דבר תורה, הקפיד רבי שמואל על אחת כמה וכמה בסיפורים או מאמרים שיצאו מתחת ידו.

הרב דושינסקי היה בוחן את התלמידים באמצע השיעור, היכן כתוב מאמר זה או אחר. הנער שמואל אשכנזי היה קופץ מיד ומציין את המקום. פעם אחת אירע שהוא נעדר מהשיעור ואף אחד התלמידים לא ידע לציין את מקור המאמרים. הרב דושינסקי התבטא על כך "אם שמואל כאן – הכל כאן".

מה הייתה נקודת החיבור ביניכם?

הרב גולדהבר, חוקר תורני ידוע שם, מחייך בביישנות: "יש

עטים האנשים שאפשר לסכם את מאה שנות חייהם במילה אחת. מעטים האנשים שזכו להאריך כל כך הרבה שנים. אחד היה רבי שמואל. פלא גדול, שאת תשעים ושמונה שנות חייו אפשר לסכם במילה אחת: ספרים.

כמעט כל אדם שמחזיק בעט או במקלדת שמע לפחות פעם אחת את השם 'רבי שמואל אשכנזי'. כך גם אני. אלא שאף פעם לא הזדמן לי לפגוש בו. חשבתי לעצמי שיום אחד כדאי לעשות זאת. בשבת קודש הוא נפטר. היום הזה כבר לא יבוא.

עשרות אלפי ספרים הקיפו את אלפי ימיו ולילותיו של רבי שמואל אשכנזי. את הראשון שבהם קנה כבר בגיל חמש. הוא הכיר את כולם וידע לבחון השוואות בין ספר לספר, בין דפוס לדפוס ובין פתגם לפתגם. לא היה מאמר חז"ל שנעלם ממנו, וכל גדולי עולם שיחררו לפתחו כדי לאתר מקורות של מדרשים ופיוטים נשכחים. אמרת רבי שמואל אשכנזי – אמרת ספרים. אמרת בקיאות מבהילה בספרים.

ביתו אשר ב'בתי ההונגרים' (כך הקפיד רבי שמואל לכתוב: 'בתי ההונגרים') היה בית בן שלושה חדרים רחבים, מטבח ומרפסת, בעלי תקרה גבוהה ביותר. כל החדרים, כולל המטבח, עמוסים מהמסד ועד הטפחות בספרים ממינים שונים, חדשים וישנים, חוברות, קונטרסים, תדפיסים, ביטאונים, כתבי עת, תיקיות גדולות וקטנות שבתוכן צילומים, רשימות ומאמרים שונים.

אלא שדווקא היהודי שהעריך כל כך את המילה הכתוב וכתר עמה ברית של אהבה, כמעט ולא השאיר אחריו פרטים ביוגרפיים. הוא היה צנוע ונחבא אל הכלים. אישיותו הייתה נעלמה, חמקמקה, וכלל לא באה לידי ביטוי. הוא לא ראה בעצמו שום עניין, והתמקד כל כולו בשורות שלפניו. מעט הפרטים שכן ידועים אודותיו נשלפו במאמץ על ידי מקורביו מתוך אלפי מכתבים שהשאיר אחריו.

סביר להניח שאילו היה קורא את שורות אלו המכנות אותו בתואר רבי, או רב, היה מבטל אותן במחי יד. אולי אפילו כועס. מעודו סלד מתוארים והתחלחל לשמוע את הכינוי "הרב" כשהוא מוצמד לשמו.

ביום יא טבת תש"ה הוא כותב לרי"ל זלוטניק (אבידע): מכתבך מיום ג' בחשוון לנכון קבלתי ומאד שמחתי על כי מנית אותי במספר ידידיך. אני עונה סלחתי 'על כי דברך מועטים'. אבל לא על מה שתארת אותי בתואר "הרב הצעיר". הן אמת כי צעיר אני לימים (בן שלש ועשרים שנה אנכי היום – היום מלאו ימי ושנותי, ביום זה נולדתי, בשנת תרפ"ב) – אבל לא רב אני ולא בן רב אני, תכלית שנאה שנאתי את 'הרב'נות... ואבקשך מאד לתארני רק בתואר 'מר' וכדומה ותו לא".

רבי שמואל מוסיף במכתבו להתנצל על כך שהוא אינו מסוגל לעוות את הלשון העברית ולדבר עם אנשים בגוף שני: "גם אתה תסלח לי על אשר אני מדבר אליך בלשון נוכח ולא בלשון נסתר, כי שפתנו העברית אינה סובלת לדבר בה כי אם בלשון 'אתה'. בכל זאת אבקש ע"ז הרמן ורשותא ממך אדוני הרב. ואם קשה בעיניך לשנות מהנהוג, אבטל דעתי מפני דעתך".

כל ספרי הלימוד ביריד חזרה ללימודים!

יריד החזרה ללימודים של ספרי אור החיים משתלם יותר עם מגוון ענק של כל מה שנדרש בשביל לעלות כיתה

ניתן להזמין את כל ספרי הלימוד עד הבית: sifreiorhachaim.co.il

יריד חזרה ללימודים יפעל בסניפים:
אלעד: רבי יהודה הנשיא 94 אשדוד: רבי יהודה הנשיא 8 בית-שמש: רבי יהודה הנשיא 6, נחל ניצנים 3 ביתר: הר"ן 9, בני ברק: נחמיה 28, הרב שך 8 (איצקוביץ) רבי עקיבא 68, אהרונביץ 12, רבי עקיבא 152 ירושלים: שמגר 21, הפסגה 45 (בית וגן), בר אילן 4, מודיעין עילית: שד' יחזקאל 2 ברכפלד: נתיבות: הרמב"ם 1

משהו לא נורמלי. מעל הטבע".
ספרים הם עולם נרחב, מה היה הכישרון הייחודי שלו?
"אפשר להצביע על שני כישרונות מרכזיים שעל פי רוב לא הולכים יחד. בדרך כלל ידוע שתלמיד חכם הוא או סיני או עוקר הרים. או בקיאות, או דקדקנות ועיון. אצלו היה שילוב נדיר. הייתי אומר אפילו מנוגד. הוא היה בקיא בחכמה ודייקן עד הקצה האפשרי. כשחזר על מאמר חז"ל בעל פה הוא לא טעה במילה. באות. הוא ידע מילה במילה ש"ס, תוספתא ומדרשים. אני מכיר אותו שלושים שנה, אבל הוא כבר נודע כבקיא עצום עוד הרבה לפני כן בשנות הכ' ומוקדם יותר".
אני שומע הרבה על בקיאותו במדרשים, מאמרי חז"ל ומנהגים. מה עם הלמדנות הישיבתית? נשים-נזיקין?
"הכול, הכול. הוא ידע הכול. היה אצלנו למשל שיעור הלכה בין מנחה למעריב. הוא ישב בצד והקשיב למגיד השיעור, ומדי פעם היה זורק איזה אור בהיר להאיר את הסוגיא, או שהיה מציין איזה ירושלמי שנוגד את התלמוד בבלי. לא היה תחום שהוא לא שחח בו".
אומרים שהיה נוהג לקנות כל יום ספר חדש.
"אלו שטויות. היו לו אכן הרבה ספרים. הוא ידע כל ספר איפה הוא, ומה בדיוק כתוב בו. הספרים היו מלאים הערות בכתב ידו. כל ספר שהיה בבית, היה מלא עם מאות ואלפי הגהות. עכשיו צריך להבין: לא מדובר בהגהות של כל מיני 'לומדעס'. מדובר על תיקוני טעויות, השוואות למקומות אחרים וציוני פתגמים. ככה בכל ספר וספר. כל ספר שהוא קרא הפעיל את המוח שלו בכמה מסלולים שהשילוב שלהם יצר את הגאונות העצומה הזו. הוא היה קורא את הטקסט, את הפתגם, ומזהה מיד את ההבדלים, את השוני, את הנוסחאות האחרות. אחד מהנושאים שלו זה פתגמים. הוא הקדיש רבע מחייו לפתגמים, מאמרי חז"ל, מה המקור שלהם, מי אמר אותם וכו'. כל מימרא שנאמרת בבית המדרש בפשטות הוא חיפש ואף מצא את המקור. הוא גם מצא את הבת קול של המאמר, כלומר את ההשתלשלות והשינויים עד שנולד הדבר והפך לפתגם חדש.
הרב גולדהבר מביא דוגמא ליכולת ניתוח של נוסח התפילה שרוב מוחלט של המתפללים אינם עומדים כלל על סודו ומקורו: "פעם שווחתי עמו אודות שמועה מחודשת בשם החתם סופר אודות השאלה למה חז"ל לא הקדישו מסכת מיוחדת לחנוכה כפי שהקדישו מסכת מיוחדת לפורים. חידש על כך החתם סופר שזאת מפני שלחז"ל היה קושי מסוים עם מלכות בית חשמונאי משום שמלכות ישראל שייכת רק לבית-דוד. הבעתי לו את התפעלותי שווארט כזה הוא מפתיע ומרהיב עוז. רבי שמואל חייך ועל אתר בחן אותי: האם ידוע לך שאנו מתפללים בכל שבת נגד מלכות בית חשמונאי?! הגבתי במבט מופתע והוא הסביר את עצמו: בברכת ההפטר אנו אומרים 'שמחנו ה' אלוקינו באליהו הנביא עבדך, ובמלכות בית דוד משיחך... על כסאו לא ישב זר' ה'זר, אמר רבי שמואל, מופנה לכיוון החשמונאים שלקחו את

מקורבים בודדים. הרב גולדהבר בביתו של הרב אשכנזי

ספרים בכל מקום. בית הרב אשכנזי

לי נפש כמהה למחקר, ונוצר קליק. גם השווער שלי דחף אותי להיות איתו בקשר. אני יכול לומר לך שבכל השנים שהכרתי אותו הוא מעולם לא פצה את פיו כדי למחות במישהו, לא הזיז תנועה אחת בגוף. גם דברים שנוגדים את תפיסתו, למשל בנוסח התפילה, אף פעם הוא לא אמר כלום. הוא שמר את הדברים לעצמו. אם שאלו אותו מה המנהג, מה הנוסח, הוא היה עונה. אבל מדעת עצמו אף פעם לא אמר כלום".

עקד ספרים

מאיה גיל התחיל החיבור שלו עם עולם הספרים?
"אני לא יודע בדיוק. אני רק יכול לומר שפעם סיפר לי שכבר בגיל 15 הרב דושינסקי התייעץ איתו על מקורות של מאמרי חז"ל. גיל 15! זה

עשרות אלפי ספרים הקיפו את אלפי ימיו ולילותיו של רבי שמואל אשכנזי. את הראשון שבהם קנה כבר בגיל חמש. הוא הכיר את כולם וידע לבחון השוואות בין ספר לספר, בין דפוס לדפוס ובין פתגם לפתגם

פגישה אחרונה. הרב אשכנזי ויבדל"ח הרב גולדהבר בחג הפורים האחרון

בית הספר. מדפי הספרים במטבח

רכש הנער הירושלמי מבתי אונגרין את תכונות הביבליוגרפיה הייחודיות האלו. הרב גולדהבר חזר על כך שמעולם לא רכש השכלה כל שהיא בתחום. "הוא פשוט נולד עם הכישרון הזה. אין לו אח ורע. אדם קורא טקסט של זוהר, ש"ס, או להבדיל עיתון. הוא מבין את הטקסט וממשיך הלאה. רבי שמואל היה יכול לנתח את הטקסט לכמה סעיפים. מי כתב, מתי נכתב, מאיפה נלקחה ההשראה לכתיבה הזו, והאם במקומות אחרים הוא נכתב בנוסח אחר. הספקתי לכתוב מאות מאמרי מחקר על מנהגים ותולדות ישראל. זכיתי שהוא עבר עליהם וראיתי שהוא אחד בדורו. אין עוד כאלה".

לצד הכישרון המולד, היה רבי שמואל מתמיד עצום במלוא מובן המילה. "על שקדנותו אין הרבה מה להאריך", אומר אחד ממקורביו. "מי שראה – מבין, מי שלא ראה – לא יבין. ובקצרה: עד לפני כמה שנים הוא היה 'דוגר' על ספר שפתח במשך שעות רצופות, ופעמים לילות טבת הארוכים,

בלא לזוז ממקומו, לא לשתייה ולא לדבר אחר. גם בשנים האחרונות כשראייתו נחלשה, היה יושב צמוד לספר במשך שעות ארוכות".

תיקון סופרים

"תכונת דייקנותו דקדוקו וזהירותו של רבי שמואל היתה מפליאה", מתאר אחד ממקורביו הבודדים. "הוא מעולם לא סמך על מובאה ב'כלי שני' ותמיד בודק במקור עצמו, ובדפוס הראשון שלו בדווקא אם הדבר אפשרי. וזאת מדובר בימים ש'אוצר החכמה' וקבצים מעין אלו המכילים ספרים נדירים רבים לא באו לעולם אפילו בחלום. באותם ימים הוצרך רבי שמואל לבדוק את מקורותיו בספרייה הלאומית, לטרוח להגיע לשם, לעלות לספריית ג' שלום – מחלקת ספרים נדירים, או לרדת למחסן – פריבילגיה מיוחדת שניתנה לו – לחפש את הספר, לשלוף אותו ממקומו, לחפש את המקום הנכון ולהעתיק. הדברים לא קלים לאדם צעיר, על אחת כמה לאדם מבוגר".

"בשנות השבעים", מספר הרב גולדהבר, "הוקם המפעל לביבליוגרפיה בספרייה הלאומית. מנהלי המפעל שכרו את רבי שמואל יחד עם עוד שלושה יהודים תלמידי חכמים וחוקרים כדי לעמול על כל ספרי התלמוד והטור בכל הדפוסים השונים ולקטלג אותם תחת הגדרות. מי יכול היום לזהות מה שונה הוצאה פלונית או אלמונית של הש"ס? הרי אצלנו זה הכל אותו ש"ס. ההבדל היחיד מבחינת הלומד המצוי הוא התוספות הפרשניות שכל מהדורה הכניסה כדי לקדם את הדפוס שלה.

"לעומת זאת, כשרבי שמואל פתח את העותקים השונים של התלמוד, לא עניין אותו אם יש פירוש חדש. עניין אותו איך המגיה עבד, מול איזה עותק הוא עבד. הוא היה יכול לזהות אם המגיה עבד כמו שצריך או לא. רק רבי שמואל, יחד עם עוד ארבעה תלמיד חכמים מופלגים, יכלו לעשות זאת. הם הקדישו את חייהם כדי לזהות את השוני בין העותקים של כל ספרי היסוד. למשל, לטור יש מינימום 30 מהדורות, לש"ס יש מאות, הוא היה צריך להגדיר את המהדורות השונות. וזה רק בספרי יסוד וישנם כמובן עוד המון ספרים אחרים. קח לדוגמא את הסידורים, את הגדה של פסח, לנו הכל נראה אותו דבר, אולי התמונות בהגדה שונות. אבל אצלו לא. הוא עבר על כל קטע ועבד על זה כדי לזהות שינויים. אף אחד אחר לא יעשה זאת, אלו מים שאין להם סוף, אך הוא עמל על כך כל היום. המפעל מעסיק היום חמישה עשר אנשים כדי שיצליחו לעשות את העבודה שהוא עשה יחד עם שלושת חבריו, ועדיין הם לא מספיקים לעמוד בקצב של רבי שמואל".

"היו לו תלמידים?"

"יש כמה מקורבים בודדים", אומר הרב גולדהבר. "הוא ממש דחה אנשים, לא רצה. הוא פחד שלא יירדו לסוף דעתו. זה היה עבורו סדין אדום. להעביר בשמו משהו שהוא לא בדיוק מאה אחוז היה עבורו מכת מוות. אספר לך מקרה שהיה.

"הוא ישב בצד והקשיב למגיד השיעור, ומדי פעם היה זורק איזו אור בהיר להאיר את הסוגיא, או שהיה מציין איזה ירושלמי שנוגד את התלמוד בבלי. לא היה תחום שהוא לא שחה בו"

לפני למעלה מעשרים שנה ביקשו ממנו לכתוב מאמר לאיזה כתב עת תורני נודע. בהתחלה הוא לא הסכים, אבל אחרי זמן מה השתכנע. מפיקי הגיליון קיבלו המון אהדה על המאמר שעסק בעיקר בנוסחאות תפילה ובמאמרי חז"ל. לפני שהדפיסו את המאמר שלו, הוא נתן להם רשימה ארוכה של הוראות. לא על המילים, אלא על הפסיקים והניקוד. היו לו דגשים היכן לשים את הפסיק, את הנקודה, הם ממש יצאו מדעתם מזה, אבל לא הייתה להם ברירה. זה היה תנאי.

"אחר כך החל להעביר להם מאמרים לכל גיליון, והם מצדם כמובן המשיכו לעמוד בתנאי ולערוך את המאמר בדיוק לפי ההוראות הדקדקניות שלו. פעם אחת הם הזינו בטעות פסיק אחד וזו הייתה הפעם האחרונה שהוא ראה אותם. רק דקדקן כזה יכול לרדת לרזולוציות הכי מינוריות כדי להצליח במה שהוא עושה. אם הוא לא היה 'משוגע לדבר' בצורה הזאת הוא לא היה רבי שמואל אשכנזי".

הרב גולדהבר חושף פן שהיה פחות ידוע מחייו של רבי שמואל: "הוא הגיה הרבה ספרים בעילום שם. שכרו אותו להגיה ספרים. יהודי אחד הוציא מחדש את ספרי רבי שלמה אלקבץ על חמש מגילות. זה היה ספר שלא היה ידוע בשוק. נפשו של אותו יהודי נדבקה ברבי שלמה אלקבץ והוא החל להקליד מחדש את הספר כדי שהוא יהיה באותיות קריאות. בשלב מוקדם מאוד הוא נתקל במאמרי חז"ל שאיש לא ידע מה המקור שלהם. הוא נכנס לבתי המדרש והלומדים השיבו לו שכל הנראה אין מדרשים כאלה. עד שהגיע לרבי שמואל שמצא עבורו כל מאמר ומאמר. אותו יהודי ראה את בקיאותו של רבי שמואל ופשוט נתן לו לעבור על כל החומר ולהדיר אותו. ככה היה עם עשרות ספרים".

הוא עבד על מחשב?

"איזה מחשב, הוא לא ידע מה זה מחשב. הכול היה ידני".

ספרים גנוזים

בניגוד לעשרות ומאות הספרים שעמד מאחורי הגהתם, את כתביו שלו סירב להוציא לאור. "הוא לא רצה בכלל להוציא ספר משלו. הוא הוציא ספר אחד בחייו וגם זה בעילום שם. 'הגדה שלמה'. זהו המשך ליצירת הענק 'תורה שלמה' של רבי מנחם

בקיאות שאין בדומה לה. הרב אשכנזי וספריו אהוביו

עתה נתקל בקשיים כספיים משום שלא רבים הנדיבים שהכירו את דמותו הנחבאת אל הכלים של רבי שמואל".

בסופו של דבר, מאלפי כתביו של רבי שמואל יצאו לאור, בעקבות לחץ תלמידיו, שני ספרים עבי כרס, 'אלפא ביתא קדמיתא', בן 700 עמוד, ואלפא ביתא תניינא בן 1000 עמודים, שני כרכים אלו מרכזים את מיטב מאמריו, אך כאמור עוד רבים רבים כתביו ומכתביו.

הפעם האחרונה שהרב גולדהבר פגש את רבי שמואל הייתה בחג הפורים האחרון. "מאז נמנעתי מלבוא אליו בשל הקורונה. הוא היה מבוגר מאוד וממילא בקבוצת סיכון".

אך למרות הדאגה שגילו מקורביו, נדבק רבי שמואל בגניף הקורונה, ובשבת קודש הסתלק לבית עולמו. ובשמיים קול מהומה. רבבות מחברי ספרים ובעלי קונטרסים מצטופפים בתור ארוך לקבל את פניו של האיש שחוכמתו הגיעה עד מקום ספריו הרבים מספור. ■